

ÖLÜM HAKKINDA ÇAĞIN FELSEFİ SENARYOSU: HAKİKAT Mİ HIÇLIK Mİ?

Feyza Şule GÜNGÖR*

ÖZET

Bu çalışma, varlığın en derin bilmecesi olan ölüm hakkında hem bireysel hem de kolektif belleğimizdeki senaryoları felsefi bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Ölümü "mutlak hakikat" ve "hiçlik" olarak gören temelde karşıt iki bakış açısı, ölüm konusundaki düşünsel literatüre hakimdir. Ölümü hakikat ya da hiçlik olarak değerlendirmenin yaşamı da şekillendireceği açıktır. Bu çalışma ile ölümün metafizik boyutundan ziyade, insan ve ölüm arasındaki ilişkiye dair felsefenin senaryosunu tartışmak amaçlanmıştır. Temel alınan sorulardan birkaçı şunlardır: Ölüm konusunda felsefe bize ne söyler, ölüm kendi hakkında felsefe yapılmasına izin verir bir şey midir? Ölümün mutlak hakikat olması ne demektir? Hakikat düşüncesinin ve anlam yitiminin yaşandığı bir dönemde ölüm üzerine nasıl bir söylem geliştirilebilir? Ölümün hakikat ya da hiçlik olarak değerlendirilmesi, insanın ölümü kabullenışı üzerinde ne denli belirleyici olabilir?

Bu sorular bağlamında, çağın felsefi, bilimsel ve düşünsel dinamiklerinin ölüm algısına etkisi değerlendirilmiş, insan ve ölüm arasındaki ilişkinin değişen doğasına dair felsefenin nasıl yeni bir söylem oluşturabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Felsefe, Din, Hakikat, Hiçlik, İnsan.

(The Philosophical Scenario Of The Era On Death: Truth Or Nothingness?)

ABSTRACT

This study evaluates the scenarios both in our individual and collective memory about death, which are the deepest riddle of existence, with a philosophical point of view. Two opposite point of views that perceive death as an "absolute truth" and a "nothingness" dominate the intellectual literature about death. It is clear that thinking death as a truth or nothingness will shape life as well. And we aimed to discuss philosophy's scenario concerning the connection between person and death rather than the death's metaphysical extent. Among the questions that we took as a base are the following: What does philosophy tell us about death, and is death something that lets people philosophize about itself? What does it mean that death is an absolute truth? If we call death a moment of absolute truth, what do we have to say on death in an era that the thought of truth and a meaning loss exist? What does it mean for me to think about death as a truth or nothingness, does it change the nature of my relationship with death?

In the context of these questions, the effect of the era's philosophical, scientific and intellectual dynamics on the perception of death is evaluated, and it is discussed how philosophy can create a new discourse about the changing nature of the relationship between a person and death.

Keywords: Death, Philosophy, Religion, Truth, Nothingness, Person.

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı

Giriş

Ölüm, insan yazgısının çözülmeye çalışıldıkça karmaşıklaşan büyük bilmececi olarak varlığın merkezinde bulunur. Ölüm hakkında konuşmak, ister felsefi isterse dini bağlamda olsun, bir belirsizlik dairesinde, karanlık içinden konuşmak gibidir. Ölüm konusunda felsefi söylem ile dinsel söylem, ortak olarak belirsizlik zemini üzerine kurulu olsa da, o belirsizliği aşmak için kullandıkları metodoloji açısından birbirinden ayrışır. Dinsel söylemin felsefi söylemden en önemli farkı, dinin bir *credo*'su (amentu) olması ve inananlarına buna uygun bir şekilde ölüm hakkında cevap vermek zorunda oluşudur. İnsanı ölüm hakkında aydınlatmak, uyarmak, teselli etmek ve en önemlisi insanoğlunun bu en büyük belirsizliği hakkında bir tasvir sunmak bir dinin belki de en önemli işlevlerinden biridir.

Ölüm hakkındaki felsefi söylem ise böyle bir temel *credo*'ya ve onun gerektirdiği argümanlara sahip olmadığı için daha geniş bir yelpazede varlığını sürdürür. Kaynağını yaşantıdan alan bir felsefenin en önemli sorunlarından biri, yaşam ve ölüm arasındaki ilişkidir. Felsefeyi ölüme hazırlık olarak gören Sokrates'in de vurguladığı gibi, ölüm düşüncesini yok sayarak bir felsefe yapmak, hem zor hem de anlamsızdır.¹

228

Ölüm hakkındaki sorular, ironik olarak daima varoluşsal bir karaktere sahiptir. İnsanın varlığıyla ilgili en temel kaygılar, "ölümle bana ne olacak?" türünde sorularda kendini göstermektedir. Bu sorular, insan varlığının anlam ve anlamsızlığına dair kaygı ve korkuları kendine hareket noktası olarak almaktadır. Ölümle ilgili gerek dinden gerek felsefeden bir cevap alma arzusu, insanın kendini dünyayla nasıl irtibatlandıracağına dair bir kimlik sorununa işaret eder. Ölümün anlam yıkımı mı yoksa anlamın kaynağı mı olduğu sorusu, ölüm karşısında insanın kendini ve yaşamını nerede ve nasıl konumlandıracağına yönelik arayışın sonucudur. Bu çalışma ile amaçlanan da ölümün metafiziksel anlamını sorgulamaktan çok, çağın felsefi, bilimsel ve düşünsel dinamiklerinin ölüm algısını nasıl etkilediğini değerlendirmek ve insan ve ölüm arasındaki ilişkinin değişen doğasına dair felsefi bir bakış açısı yakalamaktır.

Bu bağlamda çalışmada temel alınan sorular şunlardır: Ölümle ilgili hem bireysel hem de kolektif belleğimizde birçok senaryo bulunmaktadır; bu konudaki felsefi senaryolar nelerdir? Ölüm hakkındaki felsefi söylemler, dini veya geleneksel söylemlerle ne ölçüde örtüşür veya çatışır? Felsefi söylemler, ölüm ve insan ilişkisinin doğası konusunda belirleyici ve yönlendirici olabilir

¹ Platon, Phaidon, Çev.: Furkan Akderin, Say Yay., İstanbul,2015, s.52

mi? Çalışma için hareket noktası oluşturan bu sorulara, ölümü “hakikat” ve “hiçlik” olarak gören anlayışlar çerçevesinde cevap aranmaya çalışılacaktır.

Hakikat ve Hiçlik Perspektifinden Ölümün Doğası

Ölümün doğasının “çözülemez” olduğu kabulünden hareket etmek, esasen ölüme dair belli bir düşünce açısına yakınlığı ifade eder. Ölümü hakikat anı olarak değerlendiren anlayış için, ölüm anında kişi kendisi dışındakilerin ve tıbbın hiçbir zaman anlayamayacağı bir “an” deneyimler. Bu anın deneyimlenemez ve anlatılamaz oluşu “çözülemez” bir doğaya sahipliği gösterir.

Ölümü hiçlik olarak okuyan anlayış açısından ise, ortada çözülemez bir doğa ve tıbbın ortaya koyduğundan daha öte bir boyut yoktur. Tıbbi bir olgu olarak, kişinin kalp atışı çeşitli fizyolojik nedenlerle durur ve yaşam biter; tıp için bu ölüm muammasız, genellenebilir ve her yönüyle anlaşılabilir. ² Bu anlayışa bağlı olarak gelişen ölüm felsefesine yani hiçliğin hikayesine göre de, bundan başka bir senaryo yoktur; perde kapanmıştır. Perdenin tamamen kapanmış olması, oynanan oyunu yani yaşamı anlamsızlaştırır; yaşamı anlamlı kılan sonraki bir hayat düşüncesi ve o hayata yapılan hazırlıklar değil bilakis yaşamın kendisidir. Bu nedenle ölümün hiçlik olarak okunması yaşamı değersizleştirmez aksine ona değer katar. Ölümü hiçlik olarak kabullenen Schopenhauer, onun hakikat olarak görülmesi de bir kötülük olarak algılanamayacağını savunur; ona göre ölüm tabiatın rahmine geri dönüştür, bu geri dönüş bir *cessio bonorum* yani mülkü terk edıştır.³

Ölümün doğası hakkında net bir çıkarıma sahip olunamaması, doğasının çözülemez olmaya mahkum olması, ölümle ilgili bilgi kaynağının güvenilir olmamasından dolayıdır. Ölümle daima bir temsilci aracılığıyla karşılaşılır; bu nedenle ölüme dair her türlü bilgi ikincil kaynaklara bağlıdır. Ancak bu bilgi kaynağı da ölümle birlikte sessizliğe gömülmüştür; insan verisi olmayan bir gerçeklikle karşı karşıya kalır. Ölüm Levinas’ın da belirttiği gibi “yanıt yokluğu”dur ⁴ ; insan başkasının ölümünden, gözünün önünde gerçekleşse bile, sorularına yanıt alamaz. Bu bir anlamda ölüme tanıklığın

² Vladimir Jankelevitch, Ölümü Düşünmek, Çev.: Y. Ruhi Demir, Monokl Yay., İstanbul, 2012, s.12

³ Arthur Schopenhauer, Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilemezliği Üzerine, Çev.:Elif Yıldırım, Oda Yay., İstanbul, 2014, s. 13-14

⁴ Emmanuel Levinas, Ölüm ve Zaman, Çev: Nami Başer, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2006, s. 12

imkansızlığıdır. Başkalarının ölümü, “orada bir yerde” nesnel dünyasında, herhangi bir olay ya da nesne gibi algılanır. Ölümün kesin olarak geleceği insanın bilincinde daima vardır, “fakat henüz değil” demekle onun kesinliği izafileştirilir; her an gelebilecek olan ölüm gerçekliğinin üstü, onu başkalarına maletmekle kapatılır.⁵

Ölmek üzere olan kişinin yaşadığı deneyimi diğerlerine aktarması imkansız olduğu gibi, diğerleri de ona artık iletişim kuramayacak bir uzaklıkta ve paylaşımsızlıktadır. Ölümle ilgili terminolojide de dilin ölümü tarif etmekte yetersiz kaldığı görülür. Yokluk, hiçlik, yolculuk, bilinmeyen toprak, diğer yaşam, öte dünya gibi sık kullanılan tabirler ampiriktir; hala canlı tutulan bir dünya tasavvuru söz konusudur, bu da esasen dilin olguların ötesine geçemediğini gösterir.

Başkasının ölümü çerçevesinden, ölüm sıradan, düşünülebilir ve anlaşılabilir bir olguyken insanın kendi ölümü daima ertelenen bir olasılıktır. “Ölüm vakti” ile ilgili olarak Epiküros’a atfedilen “Eğer sen burada isen ölüm yoktur; yok eğer ölüm buradaysa sen yoksun” şeklindeki akıl yürütme, ölümün kişinin deneyimleyeceği bir zaman aralığında olmadığına dair önemli bir formülasyondur. Tolstoy da ölümle ilgili kült kitabı *İvan İlyiç’in Ölümü*’nde, ölümün geldiği son anda bu argümanı kullanır. İvan İlyiç, hayat boyu kalbinde taşıdığı ölüm korkusunu son nefesinde de aramakta ancak bulamamaktadır. Aklından son geçen “Ölüm bitti. O yok artık” olur.⁶ Tolstoy, bu formülasyonun sağlıklı iken işe yaramadığını ancak son anda yaşananın bu olacağını düşünür gibidir. Bauman’ın da belirttiği gibi Epiküros’un formülünde yadsınamaz bir bilgelik vardır; ancak bu mantıksal olarak ikna edici formül, ölüm kaygısı veya korkusunu engelleme konusunda genellikle işlevsizdir.⁷ Akıl, bu büyük olgu karşısında şaşkıncı bir yeteneksizlik gösterir.

Aklın, ölümü soyut ve uzak bir olasılık olarak sürekli ertelemesinde, insanın kendi varoluşunun *conatus*’uyla ilgili korumacı bir yaklaşıklık/kestirim tavrı söz konusudur. Spinoza “Her şey kendi varlığında devam etmek için elinden gelen bütün çabaları yapar” diyerek bu korumacı yaklaşıklığın varlığın fiili özü olduğunun altını çizer.⁸ Buna göre kendi ölümü konusunda insanın ertelemeci ve uzaklaştırıcı bir tavra bürünmesi, sadece

⁵ Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev.: Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012, s.12

⁶ Lev Tolstoy, *İvan İlyiç’in Ölümü*, Çev.: Nihal Yalaza Taluy, Can Yay., İstanbul, 2015, s. 85

⁷ Bauman, s. 12

⁸ Benedictus Spinoza, *Etika*, Çev.: H. Z. Ülken, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2011, Üçüncü Bölüm, Önerme VI, s.137

korku kaynaklı değildir. İnsanın kendi varlığının sürekliliği için gösterdiği çaba, onun fiili özüdür.⁹ Varlıkta ısrar etmek, bedenin varoluşunu tasdik etmektir; ruhun ilk ve başlıca çabası bu ısrardır. Heidegger de insan varlığındaki conatus'un ölümün bir tehdit gibi inmesinin nedeni olduğunu söyler. İnsanın en öz yüklemi belirli bir tarzda varolmaktır, insanın varolma tarzı varlık mesleğini icra etmesi, varlık serüvenini sürdürmesi, onun fiili olarak varolmasıdır.¹⁰ Buna yönelik her türlü fiziksel veya düşünsel tehdit karşısında varlık, fiili özü gereği karşı koyar. Bedenden varoluşu uzaklaştıran bir düşünce, yani ölüm düşüncesi bizzat zihin tarafından uzaklaştırılır.

İnsanın ölüm düşüncesini kendisinden uzaklaştırma konusunda gösterdiği zihinsel çaba, Dostoyevski'nin *Budala* adlı romanında çarpıcı bir biçimde ortaya konur. Prens Mışkin, idam cezasının infazına götürülürken yaşamak ve ölmek arasında öyle yoğun bir bocalama yaşar ki o anda bile zihnen ölümü ertelemeye çalışır:

“Önümde uzun bir hayat var, üç sokak geçeceğiz. İşte birinciyi geçtik, sonra şu sokak var. Arkasından sağ yanında fırın olan sokak gelecek... Daha fırına çok var!”¹¹

Ölüme bu kadar yaklaşmış birinin ölümü ertelemeye çalışan bu sözleri dehşet verici bir yalınlıkta varlıkta ısrarın ifadesidir. Varoluşu bedenden uzaklaştıran bir düşünceye zihin de ruh da tüm gücüyle karşı koyar.¹² İnsan ölümle ilgili neyi ne kadar düşünürse düşünsün tüm düşünceleri hala varlık merkezlidir; bu dünyanın olgularına ve bu zihnin işleyişine göre düşünür ve hala eşğin bu tarafından konuşur. Kendi ölümünü düşünmenin bu denli rahatsız edici olması, ölümün kendisinin “düşünülemez, açıklanamaz ve kavranamaz” nitelikte oluşundan kaynaklanır. Düşüncenin kendi yokluğunu imgeleme yetisinden yoksun oluşu, Descartes tarafından, tersi biçimde düşüncenin olağanüstü gücü olarak tanıtılmıştır: “Düşünüyorum, öyleyse varım”, düşünme hareketi hakkında kuşkuya kapılmayan bir ve tek varoluştur.¹³

Ölüm karşısındaki varoluşun ciddiyetine işaret eden bu tutumu, Schopenhauer “yaşam istenci” olarak nitelendirir. Yaşam istenci ona göre bilgiye dayanmaktan uzaktır; insanın yaşamı ne kadar acılı, kısa ve

⁹ Spinoza, Üçüncü Bölüm, Önerme VII, s.138

¹⁰ Martin Heidegger, Varlık ve Zaman, Çev.: Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 251-252

¹¹ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Budala*, Çev.: Ergin Altay, İş Bankası Yay, İstanbul, 2016, s. 78

¹² Spinoza, Üçüncü Bölüm, Önerme X, s. 139

¹³ Bauman, s. 25-26

belirsizliklerle dolu olursa olsun yaşam istenci sayesinde hayat ona en yüce iyiliklerle dolu olarak görünür. Ölüm karşısında varlığın varlığını sürdürme arzusu, buna yönelik bir tehlike sözkonusu olduğunda güçlü bir kaygı doğurur. Bu kaygı ve korku bilinçten değil, yaşayan her şeyin kendisiyle dolu olduğu *fuga mortis* yani kör istemden kaynaklanır.¹⁴ Başkasının ölümü bu kaygıları güçlendirir ancak erteleme ile deneyimin, ilk defasının sonuncu olduğu deneyimin henüz başına gelmediği ile insan kendisini teskin eder ve bizzat bu ölüm kaygısı ile yaşama sıkı sıkı tutunur. Buna göre ölüm kaygısı, dinlerin veya geleneksel öğretilerin ileri sürdüğü gibi sadece öte dünya kaygısı değildir. Bu, temsil ve tecrübe edilemeyen bir şeyin kaygısıdır. Varlık, daima var olmayı korumaya planlanmıştır; bu biçim yokluğuna geçişte ise artık var olmadığına ne olacağı bilgisizliği, karmaşa ve kaos içeren yoğun bir kaygı oluşturur.

Bu bağlamda, ölümün hakikat veya hiçlik olarak okunmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Fiili özü, varlığını sürdürme arzusu ve çabası olan insan için ölümün hakikat veya hiçlik olarak okunmasının anlamı büyük olacaktır. Bu iki bakış açısının felsefi açıdan sorgulanması, insan ve ölüm arasındaki ilişkinin değişen doğasına dair önemli argümanlar sunabilir.

232

Hakikate Açılan Kapı Olarak Ölüm

Ölümü “hakikat anı” olarak değerlendirmek, öncelikle “hakikat” düşüncesinin işaret ettiği dinsel ve felsefi zemini irdelemeyi gerektirir. Dinsel zemin çok karmaşık gibi görünse de esasen ölüm konusunda net çizgilere sahiptir: Ölüm son değil, başlangıçtır. Bu başlangıç anı, insanın hakikatle yüzyüze geldiği andır. Dini perspektiften, ölümün hakikatle ilişkilendirilmesinin anlaşılabilir bir yönü yoktur. Hakikat iddiasını empirik veya rasyonel bir araştırmayla ispatlama gibi bir “zorunluluk” da dini açıdan sözkonusu değildir. Tertullian’ın, “saçma olduğu için inanıyorum, inandığım şey rasyonel olarak ispat edilemediği için bunun sadece dinin etkisi ile doğrulanabileceğine inanıyorum” deyişi dini iddiaların böyle bir zorunluluğu taşımadığını sergileyen net bir duruştur. Din aşkın bir hakikat anlayışının mutlak taşıyıcısıdır; bu hakikatle karşılaşma ise, “asıl yaşam” denen evreyi başlatan ölümle vaat edilendir.¹⁵

¹⁴ Schopenhauer, s. 11

¹⁵ Mortimer Adler, *Dinde Hakikat*, Çev.: Rujattin Yazoğlu-Hüsnü Aydeniz, Fenomen Yay., Erzurum, 2005, s. 26-27

Ölümü hakikat düşüncesiyle ilişkilendirmeye zemin hazırlayan felsefe ise mevcudiyet/özdeşlik metafiziğine sıkı sıkıya bağlıdır. Mevcudiyet metafiziği, kendi kendisiyle özdeş olan mutlak bir köken, başlangıç, sebep yani bir Arşimet noktası tesis etme yönündeki çabalardan oluşur. Bu Arşimet noktası, kendisinden çıkan veya neşet eden her şeyi kontrol edip yönetme anlamında merkez olma işlevi görmektedir. Bu merkez veya kaynak, kendi kendisiyle özdeş, kendine bütünüyle yeten, kendinden kaim olan bir şey olarak düşünülür. Mevcudiyet metafiziği hakikatin birtakım mevcudiyetlerle anlaşılmasını mümkün kılan bir ontoloji ya da varlık anlayışı sunar. Platon'un ideaları, Aristoteles'in birinci dereceden tözleri, Descartes'in düşünen tözü, ampirist epistemolojilerin verilmiş olanları veya duyu verileri ya da geleneksel felsefenin özleri bu varlık anlayışının ürünüdür.¹⁶ Değişmez bir varlığı gösteren merkez, farklı şekiller ve isimler alabilir. Eidos, arkhe, telos, energia, ousia (öz, varlık, esas, özne), aletheia, aşkınlık, bilinçlilik, Tanrı, v.d.¹⁷ Temellere, ilkelere veya merkeze ilişkin bütün adların daima değişmez bir mevcudiyeti belirtmiş oldukları gösterilebilir.

Bu şekilde değişmez bir mevcudiyetin kabulü, "keşfedilmesi gereken hakikat" anlayışına zemin olmaktadır çünkü hakikat iddiası idrak edilemez ve tanımlanamaz olsa bile varolduğu kabul edilen sabit bir dayanağı veya temeli gerektirir. Hakikatin bizzat kavranabilirliğinin imkanı problematik bir konudur. Bu nedenle hakikat tartışmaları epistemolojik bağlamın dışına taşmıştır. Hakikatin kavranılamazlığı ve tanımlanamazlığı epistemolojik bağlamda tartışılırken, kavram olarak hakikatin işaret ettiği aşkın bir gerçekliğin varlığı da konuyu ontolojik bağlama taşımıştır. Hakikatin şeylerde mi yoksa zihinde mi olduğu, hakikatin sonsuz ve değişmez olup olmadığı, Tanrı'nın hakikat olup olmadığı, hakikatin varlıkla ilişkisi gibi ontolojik bağlamda hakikat tartışmaları yoğun bir şekilde felsefenin gündemi olmuştur.¹⁸

Mevcudiyet merkezli felsefenin temellendirdiği "hakikat" arayışı veya keşfi çabaları, sadece soyut bir felsefi arayış olarak kalmamakta, siyasetten, sanata, edebiyattan gündelik hayata kadar birçok alanda düşünsel yönelimleri belirleyen ve yönlendiren bir işlev üstlenmektedir. Ontolojik bağlamda hakikat kabulünün ölüm anlayışı üzerindeki etkisi de, dünyevi sınırlar içerisinde kavranamayacak hakikatin bu dünyeviliğin geri çekilmesiyle aşık hale geleceği düşüncesidir. Ontoloji temelli felsefenin ve

¹⁶ Richard Campbell, *The Concept of Truth*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2011, s.7

¹⁷ Jacques Derrida, "Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences", *Writing and Différance*, Routledge Classics 2001, s.279-280

¹⁸ Harun Tepe, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk Ya da Hakikat*, İmge Yay., İstanbul, 2003, s. 51

dinin temellendirdiği bu çekirdeğin keşfinde, ölüm bir anahtar olarak yadsınmayacak bir role sahiptir. Bu perspektife göre, yaşamsal her türlü ilginin insanı uzaklaştırdığı safiyet, yaşamın çekilmesiyle birlikte yeniden belirecek ve yaşam boyu keşfedilmeye çalışılan hakikat deneyimlenebilecektir. Sokrates'in, beden var olduğu sürece, yaşamın getireceği meşgaleler nedeniyle insanın hakikatin peşinden gidemeyeceği vurgusu da bu bağlamdadır. Felsefecilere hitaben yaptığı "Bedenin beslenme ihtiyacı, arzu, heyecan, korku ve benzeri duygular bu arayışın önüne geçer" uyarısında dikkat çeken nokta, yalınlık istemi ve gerekliliğidir. Bu perspektife göre hakikat öyle bir şeydir ki ona ulaşmak için beden de aradan çekilmesi ve ruhun onunla karşı karşıya gelmesi gerekmektedir.¹⁹ Sokrates'in bu karşılaşmanın ancak ölümle mümkün olacağını ifade etmesi, ölümü mutlak hakikat anı olarak gören düşüncenin genel tasviri olarak okunabilir.

Ölümün hakikatin anahtarı olarak kabullenilişi yine hakikatle bağlantılı bazı problemleri gündeme getirir. "Ölümün mutlak hakikat olması ne demektir?" sorusunun hemen ardından "Ölüm hakikat anı ise bizim dünyada olmağımızla ilgili hakikat nerededir?" sorusunun gelmesi insan/ölüm ve hakikat bağının daha geniş bir tasvirine ihtiyaç duyulduğunu gösterir. Ölümü hakikat olarak kabul eden dinsel veya felsefi söylemin insanın ölüm ile ilişkisi üzerinde şekillendirici bir etkisi bulunduğu ileri sürülebilir. Ölümü mutlak hakikat anı olarak görmek, her şeyden önce ölümle ilgili sorunlara ve sorulara karşı güçlü bir cevaptır. İnsanın ölümü kabul ediş şeklinin ve ona bakış açısının yaşamı da şekillendirmesi ölüm, hakikat ve insan bağlantısına özel bir önem atfetmeye neden olmaktadır.

Hayatın anlamının aydınlığa kavuşacağı ve beden varlıkla ilişkisini kesmesiyle gerçekleşebilecek hakikatle yüzleşme anı, varlığın anlamlandırılması ve kıymetlendirilmesi açısından değerli görülmüştür.²⁰ Bu büyük oranda dinlerin vaat ettiği, canlı tuttuğu bir ümittir. Ölüm kaçınılmaz olsa da onunla her şeyin bitmeyeceği vaadi insana belli oranda bir güvenlik hissi sağlamakta ve yaşamı daha geniş bir bağlama yerleştirmek anlamın koşulu haline gelmektedir. İnsanın yazgısını daha geniş bir bütüne yerleştirme arzusu, onu bir başlangıç ve sona sahip bir süreç olarak görmeyi kabullenememekten kaynaklanır.²¹ Hiçliğe karışacak bir yaşamın anlamının olamayacağı bu düşüncenin temel kabulüdür.

¹⁹ Platon, Phaidon, s.56

²⁰ Platon, "Sokrates'in Savunması", Diyaloglar, Çev.: Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.37

²¹ Jankelevitch, s.27

Hiçlik Olarak Beliren Ölüm

Farklı yöntem ve amaçlarla da olsa Aydınlanma'yla başlayan ve yapısökümle doruk noktasına ulaşan hakikat anlayışının yitimi belki de bu çağın en önemli felsefi hareketi olmuştur. Aydınlanmadan önce hakikatin bilinip bilinemeyeceği ya da hakikati keşif yolları tartışılırken Aydınlanma ile hakikat kavramının kendisi problematik olmaya başlamış ve hakikat metafizik alt yapısını kaybetmiştir.²²

Çağın geçirdiği büyük anlam depremlerinden ölümle ilgili anlamlandırma girişimlerine önemli bir fay hattı düşmektedir. Mevcudiyet ve özdeşlik mantığının yapısökümüyle hakikat düşü/düşüncesi de sorunsallaşmıştır. Dilin dışında veya ötesinde, aşkın bir gerçeklik veya merkez kabulünün reddi hakikat iddialarının da sorgulanmasına sebep olmuştur.

Değişmez, sabit bir köken veya hakikatin reddi soyut bir tartışma olarak kalmamakta, insana dair hemen her alanda etkisini göstermektedir. Bu çalışmanın konusu olan ve insan varlığına dair en önemli durak kabul edilen ölüm algısı da mevcudiyet metafiziğinin yapısökümünden etkilenmektedir. Modern zamanların şüpheli ve eleştirel görüşü açısından ölümle ilgili tüm argümanlar "eğer gerçekse"ye dayanır.²³ Aydınlanma sonrasında, ölümün geleneksel anlayıştaki temsil şekilleri değişime uğramış, bu değişim ölümle ilgili geleneğe ait metinlerin, ritüellerin ve inanışların yerinden edilmesiyle kendini göstermiştir. Ölümü hakikat olarak görmenin reddi, o hakikat anlayışının beraberinde getirdiği birtakım anlayışları da yerinden etmektedir. Ölüm en somut anlamıyla artık bir kapıdan diğer bir kapıya giriş olarak görülmemekte, kapının simgelediği "diğer dünya" anlayışı da bir düş, bir teselli olarak okunmaktadır. Bu, geleneksel ölüm tasvirinin de yapısökümüdür.²⁴

Ölümü bir hakikatin taşıyıcısı olarak anlamlandırma girişimleri, özellikle postmodernizm için uzak bir anlayıştır. Sabit tüm dayanakların terkinin sözkonusu olduğu bu çağda, her türlü sabit ve değişmez köken, anlam, hakikat iddiaları yerinden edildiği için her şey görülebilir, saydam ve değişken olarak karakterize olur. Buna bağlı olarak ölüm de tıbbın çerçevesini çizdiği bir süreç içerisinde cereyan eden bir olaydır; ortada ölümle aydınlanacak üstü kapalı bir hakikat bulunmamaktadır.

²² Campbell, s.8

²³ Flowers, s. 47

²⁴ Bauman, s.163

Ölümü hiçlik olarak okumanın beraberinde getirdiği, ölümle ilişkinin doğasını belirleyen bir inanç ve yaşam şekli söz konusudur. Ölümü hiçlik temeline alan bir düşünce, bugün, ölümü uzaklaştırma, onu yadsıma tavrını gerekli görmektedir. Bu tavır, modernitenin insan aklının her alana hakimiyeti arzusuna dayanan genel felsefesiyle uyumludur. Beklenmediklik ve bilinemezlik gibi aklın üstesinden gelemeyeceği ve kodlarını çözemeyeceği tek bir nokta dahi bulunmamalıdır; “yapmak istiyoruz, yapabiliriz, yapacağız” mottosu bu hakimiyetin tezahürüdür. Ancak ölümün kendisine hakim olamamak, onu ötelenmesi ve yadsınması gereken bir sorun olarak görülmesine neden olmuştur.

İnsan iradesi ve akli dünyaya egemen olabilmiştir ancak insanın güçsüzlüğünün sert, parçalanmaz çekirdeği olarak ölüm orta yerde durmakta, bilime ve akılcılığa karşı koymaktadır. Bu sert ve sarsılmaz çekirdek, modernitenin cesur yenedünyasının akıl egemenliğini sarsmaktadır. Bu çekirdek kırılmayacak kadar çetin ve üstesinden gelinmeyecek kadar güçlü ise yapılacak şey, onu çeşitli nedenlerin ardına gizlemek ve tamamen kişisel bir alana hapsederek yadsımaktır. Ölümü, bireysel bir sorun haline indirgemek modernitenin en büyük hamlesi olmuştur. Ölüm artık dışarıdan gelen bir şey gibi algılanır; bu algıyı tıp oluşturmuş gibi görünür ancak birçok destekleyici faktör de vardır. Tıbbı göre kişiyi ‘öldüren’ bir şey mutlaka vardır, bu neredeyse kişisel bir suç olarak görülür; sigarayı bırakmadığı için ölmüştür, fazla kilolarından dolayı ölmüştür, kendine yeterince dikkat etmemiştir; sorumlu akciğer, böbrek, kalp, damarlardır. Tıp uzmanlarına göre ölümden bir suçlu mutlaka vardır, yalnızca doğal nedenlerin sonucu ölümler azalmıştır. Ölümün doğal bir olay olarak kabul edilmesinin yerini “kurtarılabildi ama gerekenler yapılmadı” serzenişi almıştır. Ölümlülüğün yapısökümü budur; geleneksel “vadesi gelmek” inancı zayıflamıştır. İnsanların modern zamanlarda ölüme yaklaşımı hakkında Bauman’ın aktardığı Aries’in tespiti, çağın bireyleri olarak yakından tanık olduğumuz durumlardır:

“İnsanlar artık ölümden doğal ve gerekli bir olgu gibi söz etmiyor. Ölüm bir yenilgidir, kaybedilen bir iştir...Ölüm geldiğinde, bir kaza, bir güçsüzlük ya da kusur göstergesi olarak kabul edilir”.²⁵

Hakikat anlayışının ve arayışının soluklaşmasıyla, yaşamın tüm karmaşası ve kaosu karşısında bir nevi sükuta erme olarak kabullenilen ölüm, artık bir skandal olarak karşılanabilmektedir.²⁶ Ölümün evcil kabul edildiği

²⁵ Bauman, s. 170

²⁶ Schopenhauer, s. 42

dönemlerde de savaşlar, salgın hastalıklar, çocuk ölümleri, doğal afetler söz konusuydu ancak ölüm insanın kaçınılmaz yazgısı olarak kabul edilebilmekteydi; bugün ölümü dehşet duygusu olmadan düşünememek ölümle ilgili idrakin de değiştiğine işaret etmektedir. Bu yapısökümün günlük hayatta çok derin karşılıkları vardır; ölüm düşüncesine bu öteleyici ve yadsıyıcı bakış açısı, yeni ölüm felsefesi, gündelik yaşamda büyük değişikliklere neden olmaktadır. Ölümü kabullenmemek, onunla başa çıkmak için mücadele etmek ve başarısızlığında da doğal bir sonuç olarak değil bir skandal olarak görmek çağın ölümüne bakış açısının karakteristiklerindedir. Bauman'ın "proje odaklı bir dünya felsefesi" diye tarif ettiği bir çağda, ölüm iyi edilebilir bir dizi hastalığa indirgenmiştir.²⁷

Ölümün mutlak hakikat anı olarak algılanışına "boş bir teselli" diye karşı çıkan akılcılığın da böyle kendine has tesellileri bulunmaktadır; ancak ironik olarak bir farkla; bu teselliler de tıp ve onun sağladığı teknolojiler sayesinde ortaya çıkmaktadır, kısacası "bilimsel teselliler"dir. Çağın tüm hastalıkların çaresinin bulunacağı vaadi, ölümle erişilebilecek kurtuluş vaadinin yerini almaktadır. İnsan çağın ölüm algısına uygun olarak, ölümle kavuşacağı bir hakikat vaadinden, varlığını olabildiğince sürdürmeye yönelik vaatleri yeğ tutmaktadır; ölüm kaygısıyla başa çıkmanın modern yolu budur.

Ölümlülüğün yapısökümü gerçekleşmiştir ancak yerine sunulan alternatif ölümüne dair güçlü argümanlar sunmaktan uzak gözükmekte ve felsefe kendisine en çok ihtiyaç duyulan anda sessizliğe gömülmektedir. Değişen ölüm algısının karşısında felsefeden beklenen anlam üretmesi ve bu konuda daha geniş, açıklayıcı tasvirler sunmasıdır. Eğer geleneksel anlamda insan ölümle hakikate kavuştuğunu düşünüyorsa bu bir tesellidir; hakikat tesellisi ortadan kalktığında ölüm çok daha ağır bir trajedi olarak beklenir. Modernizm durağı için bu teselliler anlamsız ve dayanaksızdır ancak bu durak ölüm karşısında bir dayanak da sunmaz. Bilimdışında herhangi bir gerçekliğin olamayacağı, gerçekliği başka bir boyutta aramanın yararsızlığı ve nihayet bilimsel araştırmanın anlam alanının yeganeliği gibi açıklamalar ölüm konusunda ne bir bilgi ne de bir açıklama içerir.²⁸

Kaynağını yaşantıdan alan bir felsefi sistem, fiili özü varlığını devam ettirme arzusu olan insanın varlığına tehdit gibi inen ölümle ilgili, onu yadsımak dışında söylemler geliştirebilmelidir. Sokrates, kendisine birkaç saat sonra öleceği için korku duyup duymadığını soranlara "felsefeyle ilgilenen bir insanın ölümden korkmayacağını, çünkü onların zaten ölmek

²⁷ Bauman, s.199-200

²⁸ Hentsch, s. 17

için (hakikat için) çalıştıklarını, yaşam boyu arayıp durdukları şey geldiğinde ise bundan korkarlarsa bunun saçma bir durum olacağını” söyler. Yaşam boyu hayatın anlamı, varlığın anlamı, Tanrı’nın varlığı yokluğu gibi metafizik konularla ilgilenip onların cevabını alacağı andan korkmak ona göre felsefece bir tavır değildir. Hatta ölümle insanın en yüksek seviyeye ulaşması demek olan hakikat anına kavuşulacağı için ölüm bir ihtiyaçtır. Bu anlamda zaten felsefe, ölümü anlamak, kabul etmek anlamında esasen ölümle ilgilidir. Hakikat temelli bu güçlü argümanlara karşı hiçliği öne sürerek ölümü yadsımak, çağın ölümle ilgili felsefi yetersizliği olarak görülebilir.

Sonuç

Ölümün metafiziksel anlamından ziyade insan ve ölüm arasındaki ilişkinin değişen doğasının değerlendirildiği bu çalışmada, ölümü hakikat ve hiçlik olarak okumanın yaşam açısından anlamı sorgulanmıştır. Çalışmanın bütünü itibariyle temel alınan soru şudur: Ölümü hakikat veya hiçlik olarak kabullenmenin insan ve ölüm ilişkisinin doğası açısından anlamı nedir? Ölüme dair gerek hakikat anı, gerekse hiçlik düşüncesi bağlamında oluşturulan her türlü senaryo, varlığın kendisini nerede ve nasıl konumlandıracağına ilişkin bir kimlik sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Ölüm bu anlamda esasen bir varoluş sorunudur. İnsan, varlığına bir tehdit gibi inen ölüm düşüncesiyle başa çıkmanın yollarını aramaktadır. Hakikat ya da hiçlik, her iki düşüncenin de ortak başlangıç noktası varlığın sona ereceği gerçeğini kabullenerek yaşamın anlamlandırılması çabasıdır.

Geleneksel dini ve felsefi düşünce bu çabayı, ölümü mutlak hakikat anı olarak değerlendirmekle göstermektedir. Dinin argümanları Tanrı’nın vaatleriyle şekillenir; ölüm geçici hayatın sonlanması ve hakikatle karşı karşıya gelerek asıl dünyaya geçiş aşamasıdır. Ölümle daha üst bir dünyaya ulaşılacağı, Tanrı’yla bir olunacağı, yaşamın tüm gizinin örtüsünden sıyrılarak aydınlandığı bir an tasavvuru bu düşüncenin özünü oluşturur. Mevcudiyet metafiziğinin önünü açtığı hakikat arayışına bağlı olarak gelişen felsefeye göre de, ölümle birlikte aydınlanacak bir giz bulunmaktadır. Ölümü bu şekilde tasvir eden bir düşünce, onu kabullenişte belli bir rahatlama sağlamaktadır. Bu bakış açısı bugün, dinlerin canlı tuttuğu boş bir vaatle ölümün ağırlığından kaçış olarak görülmekte ve yaşamın değerini küçümsediği için eleştirilebilmektedir.

Ölümü hiçlik olarak okuyan düşünce açısından ise durum daha karmaşıktır; teorik olarak fizyolojik sebeplerden dolayı yaşam bittiğinde tüm hikaye sona ermektedir. Ancak, bu düşüncenin yaşamla irtibatı kurulmaya

çalışıldığında modern insanı bunaltan, kaosa sokan birçok handikapı bulunmaktadır. Ölümü hakikat olarak görmek sadece bir teselli ise bile bunun insanlar için teskin edici bir yönü bulunmaktadır. Modern insan ise teselliye yaşamın devamlılığı için çabalamakta bulmakta, ölüm bir anlamda yadsınarak kendisinden uzaklaşan bir tehdit, bir skandal olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, ölümü hiçlik olarak değerlendirmek insanın varlığını ve yaşamını nerede ve nasıl konumlandıracağına dair derin belirsizlikler oluşturmaktadır.

Ölümlle ilgili modern muhayyilenin ölümü yadsıma tavrı felsefede de karşılığını bulmaktadır. Ölüm konusunda medeniyetimizin artık söyleyecek hiçbir şeyi kalmamış gibidir. Savaşın, terörün, kaosun insanı bir cendereye soktuğu bu çağda ölüm ve insan arasındaki ilişki hakkında, varlık ve yokluk arasındaki eşik hakkında yeni felsefi söylemler üretilmesi gerekmektedir. Ölümü hakikat olarak değerlendiren düşünceler, rasyonel olmayan teselliler olarak bir kenara itiliyorsa, hiçliğin getireceği kaygıları sorgulayan bir alternatif düşünce sunulmalıdır. Hiçlik düşüncesi açısından ölüm, bir kapıdan diğerine giriş olmaksızın salt çıkış ise bu çıkışın verdiği derin kaygı ve korkuya dair bir hesaplama ve sorgulamaya gidilmelidir. Ölümün felsefenin “gerçek ilham perisi ve esinleyici gücü” olduğu düşüncesi bağlamında çağdaş felsefenin ölüm konusuna yaklaşımının onun asli fonksiyonlarını tanımada yetersiz ve ilgisiz kaldığı söylenebilir. Hakikat düşüncesinin soluklaştığı ve felsefi sahadan uzaklaştığı çağımızda, felsefenin bu hakikat düşüncesinin yerine ne koyacağına tartışılması zorunludur.

Platon daha önce de ifade edildiği gibi bilgeliği ölüme ilişkin bir düşünüş olarak görür; Spinoza ise bilgeliğin ölüme ilişkin bir düşünüş olarak görülmesinin sağlıksız ve sapkınca olduğunu iddia eder. Bu çalışmanın genel yaklaşımı ise, esas bilgeliğin ve esas felsefenin, ne ölüme ne de ölümden sonrasına ait olduğudur. Bu dünyaya dair bir bilgelikten bahsediliyorsa, bu elbette ölüm ve yaşam arasındaki eşikte duran insanın ölümü de yaşamı da ötelemeden kurduğu ilişkide aranmalıdır. Bu, kişinin herkesten önce kendisi için üstlenebileceği etik bir sorumluluktur.

KAYNAKÇA

- Adler, Mortimer, Dinde Hakikat, Çev.: Rujattin Yazoğlu-Hüsnü Aydeniz, Erzurum: Fenomen Yay., 2005.
- Bauman, Zygmunt, Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri, Çev.: Nurgül Demirdöven, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2012.
- Campbell, Richard, The Concept of Truth, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç, Budala, Çev.: Ergin Altay, İstanbul: İş Bankası Yay., 2016.
- Derrida, Jacques, "Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences", Writing and Différance, Routledge Classics 2001.
- Flowers, Betty S., "Death, The Bald Scenario", Death And Philosophy, Ed. Jeff Malpas and Robert C.Solomon, London, Routledge 2002.
- Heidegger, Martin, Varlık ve Zaman, Çev.: Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Hentsch, Thierry, Hakikat Ya da Ölüm-Batı Anlatı Geleneğinde Ölümsüzlük Arayışı, Çev.: Bilal Baş, İstanbul: İz Yay., 2010.
- Jankelevitch, Vladimir, Ölümü Düşünmek, Çev.: Y. Ruhi Demir, İstanbul: Monokl Yay., 2012.
- Levinas, Emmanuel, Ölüm ve Zaman, Çev: Nami Başer, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2006.
- Platon, "Sokrates'in Savunması", Diyaloglar, Çev.: Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.
- Platon, Phaidon, Çev.: Furkan Akderin, İstanbul: Say Yay., 2015.
- Schopenhauer, Arthur, Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilemezliği Üzerine, Çev.:Elif Yıldırım, İstanbul: Oda Yay., 2014.
- Spinoza, Benedictus, Etika, Çev.: H. Z. Ülken, Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2011.
- Tepe, Harun, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk Ya da Hakikat, İstanbul: İmge Yay., 2003.
- Tolstoy, Lev, İvan İlyiç'in Ölümü, Çev.: Nihal Yalaza Taluy, İstanbul: Can Yay., 2015.